

eserinden dolayı Dimaşkî, çağımız ilim tarihçileri tarafından olağan üstü sezgi ve düşünce kabiliyetine sahip bir bilgin olarak nitelendirilmiştir. Dimaşkî bu kitabını yazarken *el-Mecisî*'den ve yanlışlıkla Aristo'ya mal edilen (bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1385) *Kitâbü'l-Ahcâr* ile Mes'ûdî, Belhî, Bekrî, İdrîsî, İbn Vahşiyye, İzzeddin İbnü'l-Esîr ve Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in eserlerinden faydalanmıştır. Dokuz kısım ve yetmiş beş bölümden meydana gelen eserin Arapça metni August Ferdinand Mehren tarafından 1866'da St. Petersburg'da (bir dizinle birlikte tipkibasımı Leipzig 1923), yine Mehren'in yaptığı Fransızca tercümesi de *Manuel de la Cosmographie du Moyen âge* adıyla 1874'te Kopenhag'da yayımlanmıştır. 2. *Kitâbü's-Siyâse fi 'ilmi'l-firâse* (Kahire 1300). Devlet adamlarının fizyonomilerinin incelendiği eserde fizyonomiyle astroloji mezcedilmektedir. Eserin astrolojiyle ilgili kısmı sonunda yer almaktadır. Müellif eserini hazırlarken Hipokrat, Aristo, Laodicealı Polemon ve İbnü'l-Arabî'nin yanı sıra İmam Şâfiî'nin *Kitâb fi 'ilmi'l-kıyâfe*, Ebû Bekir er-Râzî'nin *Kitâbü'l-Ṭibbî'l-Manşûrî*, Fahreddin er-Râzî'nin *Kitâbü'l-Firâse*'sinden istifade etmiştir.

Dimaşkî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: *el-Makâmâtü'l-felsefiyye ve't-tercemâtü's-şûfiyye* (tasavvuf, fizik ve matematik üzerine yazılmış elli bölümlük eser); *el-Cevâb ('alâ) ehli cezîretü'l-Kıbrıs* (Kıbrıs hristiyanlarına karşı İslâmiyet'i müdafaa eden risâle). Brockelmann'ın *Meḥâsinü't-ticâre* (Kahire 1318) adıyla Dimaşkî'ye nisbet ettiği eser ise (GAL, II, 161) Ca'fer b. Ali ed-Dimaşkî'ye ait olup tam adı *el-İşâre ilâ meḥâsinü't-ticâre*'dir (bk. *DİA*, VI, 546-547).

BİBLİYOGRAFYA :

Safedî, *el-Vâfi*, III, 163-165; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 458-459; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1385; Serkis, *Mu'cem*, I, 881; Brockelmann, *GAL*, II, 161; *Suppl.*, II, 161; a.mlf., "Dimeşki", *IA*, III, 588; C. de Vaux, *Les penseurs de l'Islam*, Paris 1921-26 — 1984, II, 34-37; Sartori, *Introduction*, III, 800-802; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebî'l-cogrâfiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 386-389; Ziriklî, *el-A'âm* (Fethullah), VI, 170; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd*, Dimaşk 1404/1984, s. 335-343; Remke Kruk, "Hedgehoks and their Chicks", *Zeitschrift für Geschichte der Arabischen-Islamischen Wissenschaften*, II, Frankfurt 1983, s. 220-221; D. M. Dunlop, "al-Dimaşki", *El²* (İng.), II, 291; Cengiz Aydın, "Ca'fer b. Ali ed-Dimaşki", *DİA*, VI, 546-547.

DIRÂR b. AMR

(ضرار بن عمرو)

Ebû Amr Dırâr b. Amr
el-Gatafânî el-Küffî
(ö. 200/815 [?])

Basra Mu'tezilesi'nin
ilk âlimlerinden.

Kaynaklarda hayatı hakkında, İmam Ebû Yûsuf'un çağdaşı ve Mu'tezile bid'atçılarından biri olarak gösterilmesi dışında fazla bilgi yoktur. Mu'tezile bünyesinde farklı fikirler ileri sürmesinden dolayı sonrakilerin çoğu onu Mu'tezilî olarak görmemiş, fikirlerine iştirak etmemiştir. Nitekim Bîşr b. Mu'temir bir şiirinde, Dırâr gibilerinin teşbihe kayan fikirlerinden dolayı Mu'tezilîler olarak utanç duyduklarını ve onları kendilerinden saymadıklarını belirtmiş, bunların önderlerinin Cehm b. Safvân olduğunu söylemiştir (bk. Hayyât, s. 98). Dırâr b. Amr, Mu'tezile ekolünün çok hareketli bir döneminde yaşadığı ve bu ekolün gelişmesine katkıda bulunduğu halde mezhepler tarihçilerinin kendisi hakkında çok az bilgi vermelerinde onun aşırıya kaçan görüşlerinin etkisi olduğu düşünülebilir.

Dirâr'ın olgunluk dönemi Abbâsî Hali-fesi Hârûnürreşîd devrine (786-809) rastlamış olmalıdır. Bir görüşe göre Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) zamanında yaşamıştır. Ancak Hâricîler'in Vâidiyye koluna mensup olan ve kebîre işleyen cehennemde ebedî kalacağı görüşüyle Mu'tezile'ye tesir ettiği ileri sürülen Zeyd er-Rekâşî'nin (ö. 130/748) öğrencisi olduğu da rivayet edilmektedir. Buna göre Dırâr hicrî II. yüzyılın başlarında doğmuş olmalıdır. Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf ile Bîşr b. Mu'temir'in kendisi aleyhindeki ifadelerine rağmen Dırâr'dan bunlar hakkında herhangi bir şey nakledilmemesi dikkate alındığında Dırâr'ın onlardan yaşça daha büyük olduğu ortaya çıkar. Yetmiş yahut doksan yıl yaşadığı, Hişâm b. Hakem ile Muammer b. Abbâd'ın akranı olduğu söylenirse de bu konuda kesin bir hükme varmak mümkün değildir. Küfeli olmasına rağmen daha çok Basra ilim ve fikir çevresiyle ilgilenmiştir. Basra'da Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'tan önce kelâm konusundaki tartışmalarda reis kabul edildiği (Malatî, s. 39), Bağdat'a kısa bir süre için bir defa gittiği, burada Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin huzurunda aralarında Süleyman b. Cerîr, Abdullah b. Yezîd el-İbâzî, Hişâm b. Ha-

kem ve Zerdüşî dinine mensup bazı iderlerin bulunduğu meclislerde ilmî münakaşalara katıldığı bilinmektedir. Büyüyük ihtimalle bu dönemde Kadî Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî tarafından zındıklıkla suçlanıp sürgün yahut idam cezasına çarptırılmış, ancak Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî tarafından saklanmak suretiyle kurtarılmıştır. Daha sonraki devrelerde Dırâr'la ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Cevher düşüncesini reddeden Dırâr'a göre âlemin aslını bütünüyle arazlar teşkil eder, dolayısıyla cisimler değişik arazların birleşmesinden meydana gelir. Hiçbir cisim renk, tat, koku, hayat veya ölüm gibi arazlardan yoksun bulunmaz; buna karşılık her cisim ilim, kelâm ve kudret arazlarını ihtiva etmeyebilir. Zıt arazlardan biri açık, diğeri gizli olarak cisimde bulunabilir veya biri yok olunca diğeri zuhur eder ve böylece cisimde ardarda mevcut olabilirler; bu da arazların sürekli olmadığını gösterir.

Allah'ın, yalnız kendisinin bildiği bir mahiyeti bulunduğunu ve kıyamet gününü kulların sahip kılınacakları altıncı bir hisle Allah'ı görebileceklerini belirten Dırâr'a göre Allah'ın isim ve sıfatları O'nun ne olduğu hakkında (sübûtü) herhangi bir bilgi sağlayamayacağı için bunların olumsuz (selbî) anlamda yorumlanması gerekir. Buna göre Allah'ın alîm ve kâdir oluşu cahlil ve âciz olmayışı anlamına gelir. İman konusunda Mu'tezile ile "menzile beyne'l-menzileteyn" görüşünde uzlaşan Dırâr, insanların fiilleri de dahil olmak üzere her şeyin Allah tarafından takdir edilip yaratıldığı düşüncesiyle İslâm cemaatinin çoğunluğunun safında yer almıştır. İnsanların ihtiyarî fiillerinin meydana gelişini onlar açısından "kesb ve iktisab" terimleriyle açıklayan ve bu terimleri ilk kullananlardan olan Dırâr bu meselede Ebû Hanîfe'ye uymuş görünmektedir. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî onun Mu'tezile'den uzaklaşmasını, insanların fiillerinin yaratılmış olduğu ve bu fiillerin biri Allah, öbürü kul olmak üzere iki hakiki fâilinin bulunduğu şeklindeki görüşüne bağlamaktadır (*Maḳālât*, s. 281). Ona göre insanların fiillerinin neticesinde tevliḍ* yoluyla meydana gelen fiiller de Allah'ın ve kulun müşterek fiilleridir. Fiili meydana getiren güç (istitâat), fâile ait yeteneklerin bir cüzü olarak fiilden önce, fiil esnasında ve fiilden sonra da mevcuttur.

Peygamber gelmedikçe aklın insanlara hiçbir mükellefiyet yükleyemeyece-

ğini kabul eden, İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'ın kıraatlerini vahye dayanmadıkları gerekçesiyle reddeden ve tertip ettikleri mushaflardan dolayı onların dalâlete düştüğünü ileri süren Dirâr, açık beyanlar şeklinde belirtilmeyip gönülde saklanan inkâra yönelik kanaatlerin de küfür teşkil edeceğini söylemiştir.

Dirâr, Hz. Ali ile Âişe ve taraftarları arasında cereyan eden Cemel Vak'ası hakkında, her iki gruba duyduğu yakınlıktan dolayı herhangi bir kanaat belirtmemiş, Ali ile Muâviye arasındaki mücadeleden Muâviye'yi hatalı bulmuş ve bu sebeple imâmetini kabul etmemiştir (Eş'arî, s. 457). Bu husus, onun Hz. Ali ile Muâviye'nin şiddetli taraftarlarının sergilediği tutumun aksine orta bir yol takip ettiğini gösterir. Ona göre imâmet Kureys'e ait bir hak değildir. Meselâ bir Kureyşli ile bir Nabatî imamlık için aday oldukları takdirde, ileride Allah'a karşı gelmesi durumunda gücü ve çevresi daha etkisiz ve iktidardan uzaklaştırılması daha kolay olacağı için Nabatî'nin seçilmesi daha uygundur.

Değişik gruplara mensup olmaları sebebiyle aynı fikirleri paylaşmayan birçok kimsenin Dirâr'a nisbet edildiği (Dirâriyye) ve onun düşüncelerinden etkilendiği bilinmektedir. Meselâ Hüseyin en-Neccâr, Bişr b. Gıyâs el-Merîsî'den ders okumuş bir Mürcîî olmasına rağmen Mürcie'ye karşı reddiyeler yazmış bulunan Dirâr'ın etkisinde kalmıştır. Hafs el-Ferd, Süfyân b. Sehtân ve Muhammed b. İsâ el-Bürgûs gibi çağında ün kazanmış kelâm âlimleri de Dirâr'ın öğrencileri arasında yer alır.

Dirâr'a izâfe edilen eserlerin adları, müellifin orta yolu takip eden bir kelâmcı olduğunu destekler mahiyettedir. Onun zenâdîka, ilk ihtilâlcî Şîî fırkalarından Mugirîyye ile Mansûriyye, Mürcie, Haşviyye, Müşebbihe vb. fırkaları reddeden eserlerinin adları kaynaklarda yer almakla birlikte bunların hiçbirisi günümüze kadar ulaşmamıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbü'r-Red 'ale'z-zenâdîka*, *Kitâbü'r-Red 'alâ cem'î'l-mülhidîn*, *Kitâb 'ale'l-Mürce' fi's-şefâ'a*, *Kitâbü'r-Red 'ale'l-Havâric*, *Kitâbü'r-Red 'ale'l-Vâkıfe ve'l-Cehmiyye ve'l-Gaylâniyye*, *Kitâbü'r-Red 'ale'r-Râfıza ve'l-Haşviyye*, *Kitâbü't-Tevhîd*, *Kitâbü Tenâküzil-âdiş*, *Kitâbü'l-İlm 'ale'n-nübüvve*, *Kitâbü İşbâtî'r-rusûl*, *Kitâbü Tefsîrî'l-Kur'ân* (diğer eserleri için bk. İbnü'n-Nedîm, s. 215).

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *el-İntişâr*, s. 98, 100; Eş'arî, *Maķâlât* (Ritter) s. 154, 166, 174, 216, 281-282, 305-306, 317-318, 328, 330, 339-340, 345, 360, 373, 407-408, 421, 457, 462, 487-488, 510, 594; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 39; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 214-215; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, IV, 139; VI/2, s. 4; VIII, 4, 84; IX, 13; XI, 310; XIII, 6; XX/2, s. 199; a.mlf., *el-Muhtâf*, s. 158-159, 209, 408, 415, 454; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 213-215; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), II, 266, 359; III, 7, 81; IV, 152; V, 61, 69, 70, 193; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 90-91; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 328-329; Makrîzî, *el-Hîta*, II, 346; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III, 203; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fırlalı), Ankara 1981, s. 182, 183, 185, 186, 233, 237-246, 253, 255, 257, 258, 265-274, 309-312, 348; a.mlf., "The Origin of the Islamic Doctrine of Acquisition", *JRAS* (1943), s. 234-247; Nüveyhiz, *Mu'cemû'l-müfessirîn*, I, 237-238; Josef van Ess, "Dirâr b. 'Amr und die Cahmiya", *Isl.*, XLIII (1967), s. 241-279; XLIV (1968), s. 1-70; a.mlf., "Une Lecture à Rebours de l'histoire du Mu'tazilisme", *REL*, XLVI (1978), s. 163-240; a.mlf., "Dirâr b. 'Amr", *El² Suppl.* (İng.), s. 225-227; Michael Schwarz, "The Qādî Abdal-Gabbar's Refutation of the Ash'arite Doctrine of Acquisition (Kasb)", *JOS*, VI (1976), s. 239-240; A. K. Tuft, "The Ru'ya Controversy and the Interpretation of Qur'an Verse VII (al-A'râf) 43", *HI*, VI/3 (1983), s. 10; İlhan Kutluer, "Cevher", *DİA*, VII, 453.

MUSTAFA ÖZ

DIRÂR b. EZVER

(ضرار بن الأزور)

Ebü'l-Ezver Dirâr b. Mâlik
b. Evs el-Esedî
(ö. 13/634)

Şair ve cengâver sahâbî.

Ebü Bilâl künyesiyle de anılmaktadır. Babası "eğri boyunlu" anlamına gelen Ezver lakabıyla tanındığı için o da Dirâr b. Ezver diye şöhret bulmuştur. Bazı kaynaklarda adının Abd b. Ezver olduğu söylenmekteyse de Abd'in onun kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Dirâr Esedoğulları'nın zenginlerindendi. 1000 devesi ve bunları güden birkaç çobanı vardı. Kabilesinden bir heyetle birlikte 9 (630) yılında Medine'ye gitti. Resûl-i Ekrem'den izin alarak huzurunda "Lâmiyye" kasideğini okudu. Bu kasidede içki, kumar, eğlence gibi zevk vasıtalarını, hatta ailesini ve bütün servetini terkederek Hz. Peygamber'in yanında müşriklere karşı savaşılmaya geldiğini, bu alışverişte zararlı çıkmamayı ümit ettiğini ifade ediyordu. Hz. Peygamber kasideyi dinledikten sonra ona kârlı bir alışveriş yaptığını söyledi.

Hz. Peygamber Dirâr'ı, Benî Esed kabilesinin bir kolu olan Benî Saydâ'ya ve Benî Düel'in (Benî Dîl) bir kısmına elçi olarak gönderdi. Esedoğulları'ndan Tuleyha b. Huveylid dinden dönerek peygamber olduğunu iddia ettiği zaman da Resûl-i Ekrem Dirâr'ı Benî Esed yöneticilerini yakından gözetlemekle görevlendirdi. Dirâr bu yöneticilerin Tuleyha'nın gücünden korktuklarını görünce Tuleyha'ya karşı harekete geçmek üzere kabiledaki müslümanları bir araya topladı. Fakat bu sırada Hz. Peygamber'in vefat haberi gelince yalnızca peygamber Tuleyha'nın etrafında toplananların sayısı hızla çoğaldı. Bunun üzerine Dirâr, Benî Esed'de görevli müslüman yöneticilerle birlikte Halife Hz. Ebû Bekir'in yanına döndü.

Dirâr yalnızca peygamberlerle yapılan savaşlarda ve çeşitli bölgelerin fethi sırasında Hâlid b. Velîd'in emrindeki orduda yer aldı ve onun Temîmoğulları üzerine gönderdiği birliklerden birine kumandanlık yaptı. Bu birlik, Benî Temîm'in zekât âmili olduğu halde Hz. Peygamber'in vefatından sonra zekât toplanmasına karşı çıkan Mâlik b. Nüveyre ve adamlarıyla çarpışarak hepsini esir aldı ve onları Medine'de bulunan Hâlid b. Velîd'e teslim etti. Dirâr b. Ezver başkumandanın emriyle Mâlik b. Nüveyre'nin boynunu vurdu. Yemâme Savaşı'nda (11/633) yine Hâlid b. Velîd'in emrinde büyük kahramanlıklar gösterdi. Dirâr b. Ezver'in çeşitli savaşlara katıldıktan sonra Ecnâdeyn Savaşı'nda (13/634) şehid düştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Fırat nehri kıyısında bugünkü Necef'in bulunduğu Bânikyâ'daki çetin savaşta aldığı ağır yaranın ıstırabından bahseden bir şiiri de onun 13 yılında vefat ettiğini göstermektedir. Bazı rivayetlerde Dirâr'ın Yemâme'de iki bacağını kaybettiği, buna

Dirâr b. Ezver'in Dirâr köyünde bulunan bir mescid içindeki sandukası - Ürdün

